

Месец април в българския народен календар – Arbor mundi

Михаела Виденова

Доктор по етнология, ИЕФЕМ-БАН,
Психотерапевт под супервизия БОАП „К. Г. Юнг“

Април е лунна жена и зелен мъж. Април е заобленото тяло на яйцето, обкръжено от цветен венец.

През април всичко е подвижно. И всички празници през този месец зависят от лунния календар в неговия небесен брак с равноденственото пролетно слънце. Ерих Нойман нарича първия етап от психичното развитие „лунно съзнание“ – и това изглежда логично предвид богатата лунна символика, която се среща в календарните обреди и празници през април, който идва след инициалния март (когато в много аспекти се чества началото на новата земеделска година). Повтарящ етапите на онтогенетичното психично развитие, българският народен календар следва една архетипна логика¹. Всички пролетни обичаи трябва да се разглеждат като взаимосвързани в една обща система; от друга страна целогодишният народен календар също образува своеобразна цялост. В този затворен кръг, четворично разделен от годишните сезони, всеки член на традиционното общество намира символичен път за постигане на индивидуация – огледално отразена в пъстрото тяло на календарните празници и техните обичаи. Април превръща хтоничното в поникващо над повърхността, неосъзнатото потенциално в осъзнато. От дълбините на първично-женския месец март поникват априлските посеви и тялото на Майката земя възкръсва на цветен Великден за нов живот.

Лазаровден

Лазаровден е първият голям празник през април. Подвижната му дата зависи от Великден и се пада в съботата седмица преди Възкресение Христово. На Лазаровден църковно се чества едно друго възкресение – на Лазар, обикновен човек от Йерусалим, който според християнството е бил възкресен от Исус Христос на 4-ия ден след своето погребение. В древноеврейския си вариант Елеазар означава „Бог помага“ или „Божа помощ“.

Народът нарича празника просто Лазар, Лазар(н)ица или Лазарова събота.

***

Лазар – Зелен Анимус

В лазарските и великденски обичаи има следи от **предхристиянски пролетен празник на настъпването на пролетта и възкръсването на природата за нов живот**. Това е честване, посветено на **универсалния митологичен мотив за възкръсването след смъртта** – познат ни и от религиите на Древния Близък Изток, гръко-римската митология, Древен Египет, нордическите митове, дори ацтекската златопера змия Кецалкоатл. Периодично умиращи, а после възкръсващи божества са Озирис, Ищар, Персефона.

Карл Густав Юнг пише, че участващите във фестивала на Озирис ритуално придружават бога в разиграване на неговата смърт и разпръсването на частите на тялото му, за да възродят растителния цикъл като прераждане в едно преживяване на неизменността и континуитета на живота, които надживяват всички промени на формата (Jung 1969).

Същият мотив откриваме и у древногръцкия Дионис, който умира, разкъсан от титаните, а после бива възкресен от Реа, богинята-земя, която събира обратно частите му.

Джеймс Фрейзър описва в своята класическа книга „Златната клонка“ как култът към духа на дървото се схваща като въплътен или присъщ на самото дърво (или друг вид растение), а понякога се смята за въплътен и в жив човек. Такива примери са западноевропейското Майско дърво, източноевропейския Зелен Георги (по стар стил Гергьовден се чества на 23 април), английския Зелен Джак, северноевропейският Тревен крал и много други. Славянското име на април е „брezen“ – **месецът на дървото бреза**.

В този смисъл в българските народни представи **Лазар е един зелен възкръсващ Анимус – каквито елементи се откриват и в народните представи за възкръсващия Исус и за Св. Георги (“Зелен Георги“)**. Народът ни описва Лазар като **заповедник на горите и шумаците**, той чисти горите със своята балтия, за да си правят хората ниви (Маринов 1981: 530). Това свързва Лазар с митологичния образ на **Природния Баща**

¹ За системния характер на пролетните обреди в българския народен календар вж. Кузманова 1981.

(The Earth Father), Зеления човек (The Green Man) (Basford 1998, Varner 2006), чийто основен инструмент е брадвата или сабята – едновременно градивен, но и разрушителен мотив. Същински **Rex Nemorensis, Горски цар**, както описва това Д. Фрейзър – един световен митологичен мотив на циклични възраждащия се Горски цар, който можем да открием и в образа на Еней, който подучен от Сибила откъсва Златната клонка, с чиято помощ може да се спусне в света на мъртвите (Фрейзър 2014).

Мотивът на Зеления човек поради своята архетипност съдържа както елементи на Великата майка, така и характеристики на оплождащо мъжкото. Е. Нойман описва този мотив, свързан с Космическото дърво, по следния начин: „Великата майка, която ражда всичко от себе си, е във висша степен майка на всичко растително. Ритуалите на плодородие и митовите по целия свят се базират на този архетипен контекст. Център на този вегетативен символизъм е дървото. Като плодно дърво на живота то е женско: то ражда, трансформира, подхранва; неговите листа, клонови и ветви са „контенирани“ в него и зависят от него. Предпазващият му характер е виден в дървесния му връх, който подслонява гнездата и птиците. Но освен това дървесният ствол е контейнер, „в“ който лежи неговият дух, както душата лежи в тялото. Женската природа на дървото е демонстрирана във факта, че дървесният връх и ствол могат да раждат живот, какъвто е случаят с Адонис и много други. Но дървото е също и земният фалос, мъжкият принцип, изпъкнал от земята, в който детеродният му характер надминава способността му да подслонява и контенира“ (Neumann 1963: 48-49). „Без значение дали ще се проявят в женски или мъжки образ, всички тези архетипи са духове на растителността, възраждането и обновлението“ (Varner 2006: 89). За Мирча Елиаде „дървото представлява живия, постоянно възраждащ се Космос (...). Неизчерпаемият живот е равнозначен на безсмъртие, затова дървото-Космос е способно – на друго равнище – да се превърне в дървото на „Живота без смърт“. А доколкото неизчерпаемият живот в архаичната идеология изразява идеята за абсолютната реалност, то в древното съзнание дървото става абсолютна реалност, символ („център на света“)“ (Елиаде 2012: 288). Това е един „дървесен“ позитивен Анимус, който да подкрепи израстването на Аза и запазването на

плодотворните му „корени“ в несъзнаваното, „една дълбинна психологическа връзка с природния свят, унаследен в човешката психика“ (Varner 2006: 116). Архетипът на Зеления човек репрезентира самата природа, „символизира връзката на човечеството и растителния свят. Той знае и изрича тайните закони на Природата. Когато образ с мощна сила като този на Зеления човек се появи, както прави той самият след период на дълго отсъствие, целта на неговото завръщане е не само да възкреси забравени спомени, но и да представи свежи истини и емоции, нужни за изпълнението на потенциалите на бъдещето“ (Anderson 1990: 14).

***

Лазаровден – женски празник

За разлика от Коледа, когато обредно участват предимно момците, **Лазаровден и Цветница са един подчертано женски празник:** тогава е лазаруването, кумиченето и празникът боенек.

Лазарица е празник на песните и цветята, на нивите, пасбищата и гората (Маринов 1981: 530). Виенете на венци на Лазаровден и самият венец са древен символ на любовта и съпружеството, а в кръга на венеца се съдържа ярка символика.

Да лазарува за една девойка от предмодерните времена е означавало, че вече е приета в редиците на жените и е излязла от детството: „после лазаруването става свършена мома“ (Маринов 1981: 531). Лазаруването е събитие, което се случва само веднъж в живота на девойката и като истински **ритуал на преход (rites de passage)** е ключово събитие.

Неомъжените девойки-лазарки научават от лазарували вече моми обредните песни. На празника те се обличат в нови сватбени носии, закичват се с цветни венци и китки и обикалят по къщите. В техните песни всеки член на селището е отразен и получава свой песенен текст: всеки член на семейството има своя песен, лазарски песни има специално за овчарите, шивачите, орачите, за всички. А заедно с песните момите танцуват танца „боенек“ (боенец, буенек, бояник): размахват бели кърпи, подскочат високо, за да растат нависоко посевиите, пеят песни, изпълнени с любовна символика. В Източна България „боенек“ се нарича една от лазарките, която се облича в мъжки дрехи, с брадва в едната ръка и с бяла кърпа в другата и играе ролята на „зет“, „младоженек“ за друга мома, която е „лазаровата булка“. Понякога има и друга девойка, която държи друг мъжки атрибут – тояга. Тяхната ритуална сватба, придружена от групата

на лазарките, преминава през цялото село. Лазарките носят кошници, за да събират единствения подарък, с който могат да ги дарят в този ден: бели яйца.

Заедно с подчертаването на архетипа на възкръсването и на женското начало, лазарските песни често съдържат още един архетип – на детето, като символ на нов живот. Например в една лазарска песен се описва как по морето плава елен, на златните му рокове се вият кули, в кулите има златно легло, на леглото – килим, на килима – постеля, на постелята – възглавница, а на възглавницата млада майка люлее малкия си син, храни го със симид, ниже дребен бисер, а едрия хвърля на гълъбите².

***

Лазарските песни – възпяване на Arbor mundi

В лазарските песни основна тема е любовта и те изобилстват от растителна символика, която преплита в песенните фрази човешкото и вегетативното. В този смисъл **лазарките възпяват любовта чрез езика на растенията и така пеят за възроденото Космическото дърво:** „Мистериозен в своята истинност, митът кара вегетативния свят да породи света на животните и света на хората, който поради това е само част от Световното дърво на всички живи същества“ (Neumann 1963: 52).

В българската традиционна култура се срещат множество примери за зеленина или лековити билки във връзка с еманация на живота: лечебен ефект, здраве и плодородие. **Полето с растения често е представяно митологично като живо същество, бременна жена, очакваща потомство или могила с погребано в нея зърно, а жътвата – като кървав пир.** С тази митологема са свързани **редица древногръцки и древноримски божества:** Гея, Деметра, Персефона (и Кора), Дионис, Нарцис, Хиацинт, Флора, Церера и др. Растенията са отделни персонажи в традиционните български лечителски практики, редом с Господ, светците, мъртвите прадеди и др. (Тодорова-Пиргова 2003: 75). В старобългарските апокрифни легенди се разказва, че Бог създал човека от кал, а през нощта дяволът го надупчил и за да поправи творението си, на сутринта Господ запушил дупките с билки и ги благословил. Оттогава всяка болест по човешкото тяло се лекува с онази билка, с която бил запушен отворът по него.

Само една дупка останала отворена и затова човекът е смъртен (Георгиева 1993: 48). Тази представа е налице и в мита за **ранения кентавър Хирон**, който носи своята вечно незарастваща рана, от която черпи лечителската си мощ.

Същият мотив ще срещнем и в друг горски бог – Вирбий (Иполит), чийто учител в ловното изкуство е Хирон и чиято любима е зелената Диана. Вирбий също е на прага на смъртта, опасно ранен в разцвета на силите си, но върнат от царството на Хадес от лечителя Асклепий. За делото си Асклепий обаче заема неговото място в подземния свят.

„За нас в тези обичаи е важна представата за връзката, за безкрайния кръговрат между растителното равнище на битието (възприемано като непресъхващ извор на живот) и човешката сфера: отделните човешки същества са просто изблик на енергия от едно и също растително лоно, мимолетни форми, непрестанно пораждани от изобилието на растителния живот. Изконната основа, изворът на сила и реалност не е в човека, а в растенията. Човекът е само мимолетна реализация на някаква нова модалност на растителното битие. Умирайки, тоест напускайки човешкото състояние, хората се завръщат (като „духове“ или „семена“) в дървото. Всъщност тези конкретни материални формули изразяват само измененията на равнището на съществуване. Хората се сливат отново с всеобщото лоно, за пореден път преминават в състоянието на семена, и пак се превръщат в зародиши. Смъртта е възстановяване на контакта с извора на вселенски живот“ (Елиаде 2012: 324).

В деня на възкресението на зеления цветен Лазар растенията носят контакт с „извора на вселенския живот“, както го нарича Мирча Елиаде (Изобр. 2).

Растенията се възприемат като двойници на човека, ритуалният елемент дърво/растение се смесва или замества от антропоморфната фигура или от самия човек. При раждане на дете се посажда дърво, а съществува и вярване, че в рая има дърво и всеки човек си има свое листо в короната му, щом то се отрони, след 40 дни човекът умира (Тенева 2003: 160). В българските народни вярвания човекът се осмисля като умален космически модел на света, както е и Световното дърво. Неговото раждане се осмисля като идване

² Цанков: с. 84, цит. в Динков 1980: 313.

от другия свят – от долницата на света, което е майчината утроба, но и долните измерения на Космическото дърво (Георгиева 1993: 35). В този смисъл когато лазарките пеят за зеления възкръснал Лазар, за цветната хубост на човека, за раззеленилия се природен и човешки свят, всяко листенце от техните рими е магическо пожелание за растеж. Когато всеки член на селището получава своята лазарска песен, с това е благословен със специална индивидуална цветно-музикална магия за живот.

В редица лекции, посветени на „Тъй рече Заратустра“, Юнг анализира мотивите на **Дървото, кръста и мандала като свързани с архетипа на Себето** и прави подробен анализ на паралелите им в световните митологии, в християнството (с разпънатия на кръста Исус или средновековни изображения на генеалогичното дърво на християнството, което израства от черепа на Адам и завършва с образа на Исус, както и с Райската градина, от чийто център текат четирите световни реки – една своеобразна мандала на четирите психични функции и др.) (Jung, Jarrett 1988). **Дървото често се явява като образ на човешкото същество, на връзката между духа и материята, мост между биологичните корени на човешката психика и инстинктите и по-високите степени на развитие на човешкото съзнание:** „Затова растителният живот е друг аспект на психиката вътре в нас. И така растението е един вечен символ на какво? (...) Аз бих казал на душевността. Растението представлява духовното развитие и следва закони, които са по-различни от законите на биологичния, животински живот; затова духовното развитие винаги се характеризира от растението. Например лотусът е типичен символ на духовния живот в Индия: той израства от абсолютния мрак, от дълбините на земята и минава през средата на тъмните води – несъзнаваното – за да разцъфти над водата, където се превръща в мястото на Буда“ (Jung, Jarrett 1988, Vol. II: 1434).

Алегоричен израз на този аспект е алхимичното седемлистно цвете, което символизира седемте планети и седемте фази на психична трансформация, бавния процес на осъзнаване (Фон Франц 2004: 265, Изобр. 3).

Лазар, първо умрял, а после възроден, се ражда втори път, но вече директно от тялото на

майка-земя като растение. В този смисъл той възражда архетипа на Космическото дърво (arbor mundi, axis mundi, световно дърво, кръстно дърво, райско дърво, дърво на познанието) като обединител на различните пластове на света (и на психиката). В световните митологии, в това число и българската (Георгиева 1993: 40-44) „адът, центърът на земята и „вратата“ към небето се намират на една и съща ос и по тази ос се е извършвало преминаването от една космическа област в друга“ (Елиаде 1994: 21), Космическото дърво изразява представите за тройната вертикална структура на света, четворната хоризонтална структура (посоките на света), живота и смъртта (зелено и цъфтящо дърво срещу сухо дърво), специфичната психична репрезентация на човешката фигура като еквивалентна на световната организация на света. Празникът в чест на растенията / Космическото дърво продължава и на Цветница.

Цветница

Цветница е неделята непосредствено след Лазаровден, наричана от народа още Връбница, Куклинден. В църковния календар тогава се чества тържественото посрещане на Исус в Йерусалим с маслинови и лаврови клонки. В този ден има празнична литургия и вярващите носят със себе си разцъфтели върбови клончета и китки със здравец и цветя, за да бъдат осветени. Вярва се, че тези цветни венчета помагат против уроки и болести по децата и домашните животни. Същите цветни венци се използват и по друг повод: ако през лятото бие градушка, магически заклинания, изречени през венеца, отпъждат гърмовния облак.

Цветница съдържа друго важно за девойките честване – кумичене. Всички моми, участвали в предния ден като лазарки, отиват край река, където всяка пуска по водата цветно венче, китки и малки хлебчета („кукли“). По тях лазарките гадаят коя ще стане сред тях най-първа и ще бъде провъзгласена за тяхна „кумица“ („кръстница“). Тази своя „кумица“ лазарките ще носят на ръце на „столче“, ще я обграждат със специално внимание и песни. Тя на свой ред, щом дойде третият ден от Великден, ще гости всички с баница и червени великденски яйца.

***

Лазарка змей я не люби

Лазаровден и Цветница носят белезите на един женски посветителски обичай по встъпването им в нова социална група и бележат прехода им

от момичета в девойки, готови за брак. Онази девойка, която е била лазарка, вече може да се задоми. Но ако пропусне тази стъпка, се вярва, че може да бъде „залюбена от змей“ (Изобр. 1). Представата, че докато не свърши кумиченето, има реална опасност някоя девойка да бъде „вдигната“ или „залюбена“ от змей, е широко разпространена у нас и е отразена в някои песенни мотиви: „Злата мома, Златка!/ Злата Лазар ходи,/ Змейко покрай нея ходи/ И на Златка дума:/ — Злато, баш девойко,/ Златке, пристани ми!/ Златка змеину дума:/ — Почекай ме, змейно,/ Лазар да походя,/ Кума ди кумувам/ Дор Златка издума,/ Вихрушка се свила,/ Златка си издигна./ Златкините чехли/ По небо хвърчеха/ Като две орлета!/ Златкини гайтани/ На земя летеха/ Като ластовици./ Коя мома няма?/ Златка мома няма“ (Маринов 1981: 545). След края на кумиченето в девойките се настанява спокойствие, че опасността е избегната.

Мотивът за любовно съжителство на жена и змей/змия е известен мотив у древните траки и техните мистерии (Венедиков 1995). В змия се превръща Зевс, за да се съвокупи с Персефона/Кора – подземната богиня на пролетта, растителността и цветята и от техния съюз се ражда Загрей, „първият Дионис“, бога на слънцето. Някои интерпретации виждат в „залюбването от змей“ **метафорични представи за тежко психично разстройство** (Богданова, Богданова 1972), а хронопсихиатрията показва действителна сезонна обусловеност напр. на депресията, суицидите и опитите за самонараняване през пролетните месеци. За Мари-Луиз фон Франц възприятието ни за циклично време е наложено върху подлежащата природа на времето – което е или безвремево, илли вечно: „Нормално, със съзнанието си, ние живеем в цикличното време, (...) но отдолу съществува едно вечно време – *une durée créatrice*, ако използваме един израз на Бергсон, – което понякога взаимодейства с другото“ (Фон Франц 2001: 15). **Когато бива наложено цикличното време (Лазаровден, Цветница и точно фиксиран преход от детство в моминство), „вечното време“ и безвремето (змеят) са обезвредени.**

Както показва Найден Шейтанов, змеят е **сексуализиран образ и символ на оплодително-соларното мъжко в българското митологично мислене** (Шейтанов 1932) и психоаналитично можем да мислим за „залюбването от змей“ като **болест на табуто, имаща сексуална сърцевина**

(Фройд 2013). По този начин ритуалните забрани и действия и отгонителните ритуали срещу злите демони са заместващи или предхождащи самото реално действие на престъпване на табу, което поради тази причина остава катексирано в несъзнаваното и продължава да влияе върху психиката, провокиращо отново и отново компулсивното повторение на пречистващите ритуални действия с всеки нов календарен цикъл. Но във връзката между кумиченето и „залюбването от змей“ има и друг, чисто женски елемент. Нойман разсъждава как на прага на важен етап от женското личностово обособяване – когато жените се готвят да се индивидуират, ставайки на свой ред майки, е важно да се презастраховат от регрес в предишен психичен етап на слятост с **първичната връзка с несъзнаваното, „майчиния уроборос“ или архетипната Велика Майка в образа на змея** (Neumann 1994). Чрез лазаруването и обредите на Цветница девойките психологично и социологично подчертават принадлежността си към групата на жените – към „женския клан“ – отваряйки си път нагоре по йерархичната верига към групата на бъдещите майки, но и подчертавайки свързаността си надолу с групата на дъщерите. В този календарен период младите жени заявяват и дълбоко лично изживяват солидарността и близостта си с Женското.

Преди да встъпят в брак, младите жени могат да изживеят пълноценно два дни, посветени на женското приятелство и партньорство, на една осъзната психологическа връзка една с друга (Harding 1971).

Във всичко това подлежи **архетипът на Великата богиня майка, въплътен в култовете на древното балканско население** (Венедиков 1995), **чиито следи можем да видим в женските празници и обреди на Лазаровден, Цветница, боенек, кумичене.**

В месеца, в който всеки ритуал зависи от фазите на луната и на нейната обвързаност с лятното слънцестоене, женското и мъжкото се подготвят за свещен съюз: лазарките/кумици/девойките в боенешкия танц и зеления възкръсващ мъжки оплождащ бог ще родят символа на новия свят – великденското яйце.

Великден

Великден е най-големият празник в българския народен календар. „Великият ден“ е положен на картата на календара в едно хармонично съчетание между луната и слънцето: чества се на първото пълнолуние след пролетното равноденствие. Щом луната и слънцето, нощта и денят се урівновесят, тогава може да се възроди синът божи.

Приготовленията започват седмица по-рано. „Страстната неделя“ (Изобр. 4) преди Великден (Седмица на страданията, Велика неделя) църковно се счита за последната седмица от земния живот на Исус Христос и всеки ден от нея е посветен на ключов момент от неговите последни дни сред хората: изгонването на търговците от храма на Велики понеделник, предаването му от Юда в сряда, тайната вечеря на Велики четвъртък, разпъването му на Разпети петък и т.н.

Велики четвъртък е една от датите в българския народен календар, каквито са и Благовещение, Св. Дух, когато се вярва, че **светът на хората и отвъдното влизат в контакт**. Великден стои между два празника в чест на починалите – Голяма и Черешова задушница и в този смисъл е празник, в който митологичното мислене на традиционния българин търси да съчетае двете опозиции на живота и смъртта. **В деня на възкресението на божия син се празнуват и двете – както живота, надделял смъртта, така и смъртта, която може да надделее над живота. Един вечен уроборос, захапал опашката си.**

Силата на съня (като временна смърт/ или на смъртта – като вечен сън) на божия син има потенциала да регенерира тялото и неговите рани чрез силата на пълната луна и да разшири съзнанието отвъд кризата. Луната която управлява Великден и възкресението на Христа, е духовната страна на несъзнаваното. Като символ на вечнопроменящото се небесно тяло луната е архетипен повелител на водата, влагата и растителния свят, т.е. на всичко растящо и живо, на женското. „Следователно плодородието зависи до голяма степен от магическите действия на жената, над която властва луната като насочваща трансперсонална сила. Заклинанията и магиите, но също и вдъхновението и провидството принадлежат на луната и на жената“ (Neumann 1994: 73-74).

Вярва се, че на Велики четвъртък **„небето се отваря“**, **„адът и райт се отварят“** и на земята

слизат душите на покойните – както от отвъдното се е върнал и самият Исус Христос, за да пребивава сред хората. Затова в нощта на Велики четвъртък жените „греят“ душите им, като палят огънове на гробищата и пускат в течаща вода запалени свещи с вярването, че така ще упътят покойните обратно в отвъдния свят.

Отворената граница между световете обаче може да доведе и до събития с отрицателен знак – онези, които принадлежат към „тъмните сили“: **магьосници-бродници**, в нощта на Велики четвъртък могат да излюпят под мишницата си от яйце с два жълтъка демонични птици с две глави. С писукането си тези пилета-„мамници“ помагат на магьосницата да „примами“ чуждото плодородие от нивите и оборите. Същите магьосници-житомамници се вярва, че обикалят и в нощта срещу Еньовден и срещу Гергьовден.

Митологичното мислене не понася едностранчивост – в периода на плодородно роене, когато мъртвото става отново живо, принципът на енантиодромия констелира огледален митологичен мотив, при който живото става мъртво, отсъстващо (природните богатства биват заграбени от житомамница). Така не се позволява на човека да преживее психична инфлация (с твърде едностранчиво натрупване на богатства, растеж, плодородие).

***

Великденското яйце: кодът на живота и смъртта

На **Велики четвъртък** се боядисват червените великденски яйца. Естествени багрила в миналото са били люспи от лук, орехови листа, цветове на риган, смрадлика, коприва, ябълкови кори, корени на брош. Първото боядисано червено яйце (перашка) се използва, за да се нарисува на челата на децата кръст. Това яйце се пази – пред домашната икона, в сандъка с моминския чеиз или се заравя в средата на нивата, за да я пази от градушка. Черупките от червените яйца се считат за лековити за болните животни, децата и участват в някои обреди за дъжд и плодородие.

Боядисването на яйца е познато на човечество от стари времена. **Най-старото открито декорирано от човешка ръка яйце е щраусово, датирано на повече от 60 хиляди години в Африка**. В Древен Египет и Шумер позлатени и посребрени яйца са полагани в гроба като символ на смъртта и възкръсването. Древните зороастрийци

боядисвали яйца за Новруз – ден на пролетното равноденствие и начало на новата година.

Писането на яйца – рисуването върху яйчената повърхност на различни форми, а не просто тяхното боядисване – е техника, позната днес в Европа (напр. Румъния, Сърбия, Чехия, Унгария, Хърватия, Словения, Полша, Украйна). Някои от **универсалните мотиви**, разпространени в цяла Европа, са форми като **звезда или розета** (форма, позната още от VII в. от финикийски изографисани шраусови яйца), **свастика и кръст** (един универсален човешки соларен символ), преплетени линии, които приличат на **змия**. В Румъния например върху яйцето, което е предвидено за починалите, се рисува **лабиринт**, наречен „изгубеният път“, за да може душата да намери пътя си обратно в отвъдното.

Българката влива в писането на яйца своите емоции и пожелания за онзи, комуто са предназначени: „Някогашните писани яйца са днешните любовни писма“ (Маринов 1981: 577-578). Основните рисуващи по яйцата са **соларни, растителни и животински** (Изобр. 5). Паяци, гъсеници пеперуда, рак, риба, пиле, змия, конче се извиват по яйчената черупка и напомнят символично за човешката душа. Преобладава растителната символика, като повтаря на още едно ниво идеята за вегетативния възраждащ се код на април. „**Да бъде в ролята си на ритуален предмет, върху който са закодирано знаци от живота и смъртта, е дълбинното значение на яйцето за Великден**“ (Вардева 2017).

Луната и яйцето са тясно свързани семантично в българските народни вярвания. Има поверие, че месечината яде яйца; снесените до пълнолуние са пълни, защото тя е сита. Празнината на яйцето (нарочана месечина, месечинка) се определя от разположението му към месечината при снасянето, което е аналог на отделния положения на луната спрямо слънцето (Георгиева 1993: 36). Е. Нойман нарича луната „яйченият кръг“ и „сребърното яйце“ на майчиния уроборос и свързва **луната и яйцето със символиката на матриархалното съзнание** (Neumann 1994: 77).

Яйцето като символичен източник на живот и обновление придружава мъртвите в пътя им към отвъдното. Починалите навръх Великден се погребва с червено яйце до себе си (ако е женен/омъжена, иначе яйцето е бяло; ако пък е сгоден, се слагат две червени яйца – да се ожени „на оня свят“) (Newall 1984).

Също важен елемент на великденската трапеза са и великденски хлябове: великденски кравай, богова пита, кошара, харман, яйченик, плетеница, кукла, квасник. Понякога в хлебните плитки се слагат вплетени на кръст бели и червени яйца или като по-малки великденски хлебчета с по едно яйце в средата им, които се раздават.

***

Великденските песнопения за живите, за мъртвите и за обитателите на отвъдното

Самите Великденски празници се честват в продължение на три дни, изпълнени с поздравления, пищни гостувания, песни и люлки за момите и ергените.

На великденските хора се хващат всички, като в своя традиционен вариант се играе не на музика, а на съпровод от великденски песни. В техните текстове могат да се срещнат образи на Исус, въздигнат на небето от облаци; песни за юди, самовили, змейове, които отвличат девойки или момци и стават техни любими; за чуми и болести. На пръв поглед изглежда странно, че ма най-големия български празник се пее за такива страшни неща, но природата на символиката му не търпи едностранчивост. В този ден всеки, който има наскоро починал близък, поръчва песен в негова чест. **На множество нива се подчертава съчетанието на хтоничното и соларното, в чийто съюз животът и здравето взимат превес. На Великден властва архетипът „сватба-погребение“** (Анчев, Виденова 2015) или принципът **живот-смърт-живот**.

***

Празна (Светла, Томина) неделя

Седмицата след Великден е известна в народния ни календар като „празна“. Християните свързват този период пребиваването на възкръсналия Христос сред хората. Единствено апостол Тома не повярвал на чудото докато Исус не му се явил.

Тази седмица за народа е „празна“, защото тогава не се работи. Седмица след пищните тържества на Великден с един по-умерен ритъм се повтаря същият символичен рефрен на темите за женското, възраждането, брака, плодородието, смъртта. Като в хороводна песен, която върви към своя край, Томина неделя е последната строфа и завършек на априлските чествания.

Дните ѝ са изпълнени с обреди, насочени ключово към моите и ергените. На „разметен понеделник“ младите търкалят червени яйца по поляните – за да е благодатен дъждът през годината.

На „светла сряда“ в Странджа се изпълнява обредът „Мара лишанка“, насочен към плодородието на земята – но и на жените и е своеобразно свързан с ритуалите на женски преход към зрелостта. Девоjkите взимат по един чехъл от три бременни за първи път омъжени жени и с тях правят кукла – Мара лишанка. Богато украсяват куклата като булка и лазарка, на която ѝ предстои женитба, повежда с куклата на ръце и с песни девоjkите към реката, за да я окъпят. С този ритуал девоjkите се пазят от „залюбване от змей“, но и целят плодородие за земята, животните и всички жени в селището.

В петъка в централна България се чества летен Петковден: посещават се черкви с името на Св. Параскева-Петка, дава се курбан. В Странджа на аязмо (считан за лековит извор) на светицата се дават дарове и се преспива, като се вярва, че в полунощ Св. Петка се явява край извора като златна патица – онзи, комуто се яви, ще оздравее.

„Празната неделя“ след Великден заедно с други възприемани за лиминални периоди в българския народен календар се считат за „лоши“ седмици в годината и съдържат обредни практики и вярвания, свързани със задушницата и въпроса за „чистите“ (прародител и обитател на небесните селения) и „нечистите“ починали, нахлуващи в света на хората (Васева 1994: 156). Томина неделя се нарича и „Великден за умрелите“. Затова тогава отново се боядисват червени яйца, този път раздадени за душите на умрелите. Вярва се, че от Велики четвъртък до Спасовден душите на умрелите ходят свободно по земята, а на Спасовден се прибират.

Литература:

Анчев, Анатоли, Михаела Виденова 2015: Аналитичнопсихологически прочит на явлението сватба-погребение в българската традиционна култура. – В: Културна и медицинска антропология. Сборник в чест на проф. Минчо Георгиев. Съст. Е. Троева. АИ „Проф. Марин Дринов“, София, 84-104.

Богданова, Лили, Ана Богданова 1972: Любените от змей – душевно болни. (Едно народно знание, отразено във фолклора). – Известия на Етнографския институт и музей, № 14, 239-260.

Вардева, Радосвета 2015: Ателиетата за писане на великденски яйца – съвременно обучение в традиционна култура. „Български фолклор“, кн. 1, 130-134.

Вардева, Радосвета 2016: Великденското шарене на яйца като път за достигане на цялост. Непубликувана лекция по проект Семинари по аналитичнопсихологическа антропология, ИЕФЕМ-БАН и БОАП „К. Г. Юнг“, 11.08.2016 г., София.

Вардева, Радосвета 2016а: Съживяване на смисъла на традиционните обреди чрез осъзнатото им практикуване – Великденските яйца. Непубликуван доклад на V Национална конференция по аналитична психология „Традиции и развитие в аналитичната психология и психотерапия“, БОАП „К. Г. Юнг“, София, 8-9 октомври 2016 г.

Вардева, Радосвета 2017: Великден и светът на мъртвите. Непубликувана лекция по проект Семинари по

аналитичнопсихологическа антропология, ИЕФЕМ-БАН и БОАП „К. Г. Юнг“, 27.04.2017 г., София.

Васева, Валентина 1994: Задушницата като обредна дейност. – В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. Т. 3. София, 152-172.

Венедиков, Иван 1995: Медното гумно. Митове на българската земя. Книга първа. Изд-во на Частен колеж „Тракия“.

Георгиева, Иваничка 1993: Българска народна митология. „Наука и изкуство“, София.

Динеков, Петър 1980: Български фолклор. I част. „Български писател“, София.

Елиаде, Мирча 1994: Митът за вечното завръщане. „Христо Ботев“, София.

Елиаде, Мирча 2012: Трактат по история на религиите. София, „Изток-Запад“.

Кузманова, Василка 1981: За системния характер на пролетните обреди. – В: Обреди и обреден фолклор. Т. Живков (Съст.). Българска академия на науките. Институт за фолклор, София. 115-145.

Маринов, Димитър 1981: Народна вяра и религиозно народни обичаи. Том I. „Наука и изкуство“, София.

Миков, Любомир 1981: За рисуваните великденски яйца в България. В: Обреди и обреден фолклор. Т. Живков (Съст.). Българска академия на науките. Институт за фолклор, София. 310-346.

Мифы народов мира 1988, Энциклопедия. Т. 2. Гл. ред. С. А. Токарев. Москва, Советская Энциклопедия.

Попов, Рачко 1993: Кратък празничен народен календар. Етнографски институт с музей при БАН. София.

Ракишева, Светла 2007: Писано яйце за Великден. „Артидея“, София.

Тенева, Надежда 2003: Родолски занаяти. Етнографски институт с музей при БАН, София.

Тодорова-Пиргова, Ивета 2003: Баяния и магии. АИ „Проф. Марин Дринов“, София.

Фон Франц, Мари-Луиз 2001: Предсказване и синхроничност. „Лега Артис“, Плевен.

Фон Франц, Мари-Луиз 2004: Алхимията. Символика и психология. „Лега Артис“, Плевен.

Фрейзър, Джеймс 2014: Златната клонка. Част I. „Изток-Запад“, София.

Фройд, Зигмунд 2013: Тотем и табу. Някои сходства в психичния живот на диваците и невротичите. ИК „Критика и хуманизъм“, София.

Шейтанов, Найденов 1932: Сексуалната философия на българина. Философски преглед 4 (3). – http://www.librev.com/index.php/scribbles-essays-publisher/640-2009-07-26-10-52-24?fbclid=IwAR14wPAUcp4KERMu2XuqD47w-PR_e_rTd3_HiCyTlaWhhkyQ1ZN-RwHsqBY#/ccomment-comment=3329

– активен на 1.04.2020 г.

Anderson, William 1990: Green Man: The Archetype of Our Oneness with The Earth. London, San Francisco, Harper Collins Publishers.

Basford, Kathleen 1998: The Green Man. Cambridge, Boydell & Brewer Ltd.

Harding, Esther 1971: The Way of All Women. A Psychological Interpretation. Rider & Company. London.

Jung, Carl Gustav 1969: The Archetypes and the Collective Unconscious. CW 9. Princeton University Press, Princeton, NJ.

Jung, Carl Gustav 1980: The Collected Works of C. G. Jung. Vol. 12. Psychology and Alchemy. H. Read, M. Fordham, G. Adler, W. McGuire (Eds.). Princeton University Press, Princeton, NJ.

Jung, Carl Gustav 1988: Nietzsche's Zarathustra. Notes of the Seminar Given in 1934-1939 by C. G. Jung. – James Jarrett (Ed.). Vol. I, II. Princeton University Press, Princeton, NJ

Neumann, Erich 1963: The Great Mother. An Analysis of the Archetype. Princeton University Press, Princeton, NJ.

Neumann, Erich 1994: The Fear of the Feminine and Other Essays on Feminine Psychology. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Newall, Venetia 1984: Easter Eggs: Symbols of Life and Renewal. Folklore, 95 (1), 21-29.

Varner, Gary 2006: The Mythic Forest, The Green Man and The Spirit of Nature. The ReEmergence of the Spirit of Nature from Ancient Times into Modern Society. New York, Algora Publishing.

Изобр. 1 Картина Никола Кожухаров „Мене ме, мамо, змей залюби“. Източник: интернет.

Изобр. 2 Падналият Адам като *materia prima* – поникващото човешко начало като дърво (Фон Франц 2004: 98).

Изобр. 3 Философско дърво, алхимично изображение. Samuel Norton, *Catholicon physiconum*, 1630 в Jung 1980: 407, CW 12. Отделните етапи на алхимичния процес съответстват на различни елементи от философското дърво.

Изобр. 4 Ангел, който държи Христовия трънен венец, Понте Сан Анджело, Рим. Всеки един от десетте мраморни ангели държи по един инструмент от Христовите мъки, с препратка към Вия Долороса в Йерусалим (символичния Път на Кръста). Снимка личен архив Михаела Виденова, 2012 г.

Изобр. 5 Традиционни български писани яйца.
Снимка – ИЕФЕМ-БАН -
<http://iefem.blogspot.com/>